

Bài 7

BẢNG TUẦN HOÀN CÁC NGUYÊN TỐ HÓA HỌC

- Các nguyên tố hóa học được xếp vào bảng tuần hoàn các nguyên tố hóa học theo nguyên tắc nào ?
- Bảng tuần hoàn các nguyên tố hóa học có cấu tạo như thế nào ?

Sơ lược về sự phát minh ra bảng tuần hoàn

Thời Trung cổ, loài người đã biết các nguyên tố vàng, bạc, đồng, chì, sắt, thuỷ ngân và lưu huỳnh. Năm 1649, loài người tìm ra nguyên tố photpho. Đến năm 1869, mới có 63 nguyên tố được tìm ra.

Năm 1817, Đô-be-rai-nơ (J.Dobereiner) nhận thấy khối lượng nguyên tử của stronti ở giữa khối lượng nguyên tử của hai nguyên tố bari và canxi. Bộ ba nguyên tố đầu tiên này có tính chất tương tự nhau. Tiếp theo, các nhà khoa học đã tìm ra các bộ ba khác có quy luật tương tự.

Năm 1862, nhà địa chất Pháp Đô Sảng-cuốc-toa (De Chancourtois) đã sắp xếp các nguyên tố hóa học theo chiều tăng của khối lượng nguyên tử lên một bảng giấy (bảng giấy này được quấn quanh hình trụ theo kiểu lò xo xoắn). Ông nhận thấy tính chất của các nguyên tố giống như tính chất của các con số, và tính chất đó lặp lại sau mỗi 7 nguyên tố.

Năm 1864, Giôn Niu-lan (John Newlands), nhà hóa học Anh, đã tìm ra quy luật : Mỗi nguyên tố hóa học đều thể hiện tính chất tương tự như nguyên tố thứ 8 khi xếp các nguyên tố theo khối lượng nguyên tử tăng dần.

Năm 1860, nhà bác học người Nga Men-dê-lê-ép đã đề xuất ý tưởng xây dựng bảng tuần hoàn các nguyên tố hóa học. Năm 1869, ông công bố bản “bảng tuần hoàn các nguyên tố hóa học” đầu tiên.

Năm 1870, nhà khoa học người Đức Lô-tha Mây-ơ (Lothar Mayer) nghiên cứu độc lập cũng đã đưa ra một bảng tuần hoàn các nguyên tố hóa học tương tự như bảng của Men-dê-lê-ép.

I - NGUYÊN TẮC SẮP XẾP CÁC NGUYÊN TỐ TRONG BẢNG TUẦN HOÀN

Ngày nay, dưới ánh sáng của thuyết cấu tạo nguyên tử, các nguyên tố hóa học được sắp xếp trong bảng tuần hoàn theo các nguyên tắc :

1. Các nguyên tố được sắp xếp theo chiều tăng dần của điện tích hạt nhân nguyên tử.
2. Các nguyên tố có cùng số lớp electron trong nguyên tử được xếp thành một hàng.
3. Các nguyên tố có số electron hoá trị⁽¹⁾ trong nguyên tử như nhau được xếp thành một cột.

Bảng các nguyên tố được sắp xếp theo các nguyên tắc trên được gọi là bảng tuần hoàn các nguyên tố hóa học (gọi tắt là bảng tuần hoàn).

⁽¹⁾ Electron hoá trị là những electron có khả năng tham gia hình thành liên kết hoá học. Chúng thường nằm ở lớp ngoài cùng hoặc ở cả phân lớp sát lớp ngoài cùng nếu phân lớp đó chưa bão hòa.

II - CẤU TẠO CỦA BẢNG TUẦN HOÀN CÁC NGUYÊN TỐ HÓA HỌC

1. Ô nguyên tố

Mỗi nguyên tố hóa học được xếp vào một ô của bảng, gọi là ô nguyên tố.

Số thứ tự của ô nguyên tố đúng bằng số hiệu nguyên tử của nguyên tố đó.

Thí dụ : Nhôm (Al) chiếm ô 13 trong bảng tuần hoàn, vậy số hiệu nguyên tử của nguyên tố Al là 13, số đơn vị điện tích hạt nhân là 13, trong hạt nhân có 13 proton và vỏ nguyên tử của Al có 13 electron.

Kí hiệu hóa học	13	26,98	Nhôm [Ne] 3s ² 3p ¹	Số hiệu nguyên tử Nguyên tử khối trung bình
Tên nguyên tố	Al	1,61		Độ âm điện
				Cấu hình electron
				Số oxi hoá +3

2. Chu kì

Chu kì là dãy các nguyên tố mà nguyên tử của chúng có cùng số lớp electron, được xếp theo chiều điện tích hạt nhân tăng dần.

Chu kì thường bắt đầu bằng một kim loại kiềm và kết thúc bằng một khí hiếm (trừ chu kì 1 và chu kì 7 chưa hoàn thành).

Bảng tuần hoàn gồm 7 chu kì. Các chu kì được đánh số từ 1 đến 7.

Số thứ tự của chu kì bằng số lớp electron trong nguyên tử.

Chu kì 1 gồm 2 nguyên tố là H ($Z = 1$), $1s^1$ và He ($Z = 2$), $1s^2$.

Nguyên tử của hai nguyên tố này chỉ có 1 lớp electron, đó là lớp K.

Chu kì 2 gồm 8 nguyên tố, bắt đầu là Li ($Z = 3$), $1s^2 2s^1$ và kết thúc là Ne ($Z = 10$), $1s^2 2s^2 2p^6$.

Nguyên tử của các nguyên tố này có 2 lớp electron : lớp K (gồm 2 electron) và lớp L. Số electron của lớp L tăng dần từ 1 ở liti đến tối đa là 8 ở neon (lớp electron ngoài cùng bão hòa).

Chu kì 3 gồm 8 nguyên tố, bắt đầu từ Na ($Z = 11$), $1s^2 2s^2 2p^6 3s^1$ và kết thúc là Ar ($Z = 18$), $1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^6$. Nguyên tử của các nguyên tố này có 3 lớp electron : lớp K (2 electron), lớp L (8 electron) và lớp M. Số electron của lớp M tăng dần từ 1 ở natri đến tối đa là 8 ở argon (lớp electron ngoài cùng bền vững). Bảng dưới đây cho biết số electron ở lớp ngoài cùng của nguyên tử các nguyên tố thuộc chu kì 2 và 3.

Chu kì 2	Li	Be	B	C	N	O	F	Ne
Chu kì 3	Na	Mg	Al	Si	P	S	Cl	Ar
Số electron ở lớp ngoài cùng	1	2	3	4	5	6	7	8

Chu kì 4 và chu kì 5 : Mỗi chu kì đều có 18 nguyên tố, bắt đầu là một kim loại kiềm ($Z = 19$) : $[Ar]4s^1$ và Rb ($Z = 37$) : $[Kr]5s^1$, kết thúc là một khí hiếm (Kr ($Z = 36$) : $[Ar]3d^{10}4s^24p^6$ và Xe ($Z = 54$) : $[Kr]4d^{10}5s^25p^6$).

Chu kì 6 : Có 32 nguyên tố, bắt đầu từ kim loại kiềm Cs ($Z = 55$), $[Xe]6s^1$ và kết thúc là khí hiếm Rn ($Z = 86$), $[Xe]4f^{14}5d^{10}6s^26p^6$.

Chu kì 7 : Chưa hoàn thành.

Các chu kì 1, 2, 3 được gọi là các chu kì nhỏ.

Các chu kì 4, 5, 6, 7 được gọi là các chu kì lớn.

14 nguyên tố đứng sau La ($Z = 57$) thuộc chu kì 6 (được gọi là các nguyên tố thuộc họ Lantan) và 14 nguyên tố sau Ac ($Z = 89$) thuộc chu kì 7 (gọi là các nguyên tố thuộc họ Actini) có cấu hình electron đặc biệt, được xếp thành hai hàng ở phần cuối bảng. Như vậy, nếu trừ 14 nguyên tố trên, chu kì 6 cũng còn 18 nguyên tố như các chu kì 4 và 5, chu kì 7 còn 10 nguyên tố.

3. Nhóm nguyên tố

Nhóm nguyên tố là tập hợp các nguyên tố mà nguyên tử có cấu hình electron tương tự nhau, do đó có tính chất hoá học gần giống nhau và được xếp thành một cột.

Bảng tuần hoàn có 18 cột được chia thành 8 nhóm A đánh số từ IA đến VIIIA và 8 nhóm B đánh số từ IIIB đến VIIIB, rồi IB và IIB theo chiều từ trái sang phải trong bảng tuần hoàn (xem bảng tuần hoàn, trang 37). Mỗi nhóm là một cột, riêng nhóm VIIIB gồm 3 cột.

Nguyên tử các nguyên tố trong cùng một nhóm có số electron hoá trị bằng nhau và bằng số thứ tự của nhóm (trừ hai cột cuối của nhóm VIIIB).

Ngoài cách chia các nguyên tố thành nhóm người ta còn chia chúng thành các khối như sau :

• **Khối các nguyên tố s** gồm các nguyên tố thuộc nhóm IA (được gọi là nhóm kim loại kiềm) và nhóm IIA (được gọi là nhóm kim loại kiềm thổ). *Thí dụ :*

$Na (Z = 11) : 1s^22s^22p^63s^1$; $Mg (Z = 12) : 1s^22s^22p^63s^2$;

Các nguyên tố s hoạt động hoá học rất mạnh, còn được gọi là các kim loại hoạt động. Chúng có khối lượng riêng nhỏ, nhiệt độ nóng chảy và nhiệt độ sôi thấp hơn hầu hết các kim loại khác.

• **Khối các nguyên tố p** gồm các nguyên tố thuộc nhóm IIIA đến nhóm VIIIA (trừ He). *Thí dụ :*

$O (Z = 8) : 1s^22s^22p^4$; $Ne (Z = 10) : 1s^22s^22p^6$;

Nhóm A bao gồm các nguyên tố s và nguyên tố p.

• **Khối các nguyên tố d** gồm các nguyên tố thuộc các nhóm B.

• **Khối nguyên tố f** gồm các nguyên tố xếp ở hai hàng cuối bảng.

Nhóm B bao gồm các nguyên tố d và nguyên tố f.

BÀI TẬP

1. Các nguyên tố xếp ở chu kỳ 6 có số lớp electron trong nguyên tử là
A. 3. B. 5. C. 6. D. 7.
Chọn đáp số đúng.
2. Trong bảng tuần hoàn các nguyên tố, số chu kỳ nhỏ và số chu kỳ lớn là
A. 3 và 3. B. 3 và 4. C. 4 và 4. D. 4 và 3.
Chọn đáp số đúng.
3. Số nguyên tố trong chu kỳ 3 và 5 là
A. 8 và 18. B. 18 và 8. C. 8 và 8. D. 18 và 18.
Chọn đáp số đúng.
4. Trong bảng tuần hoàn, các nguyên tố được sắp xếp theo nguyên tắc nào ?
A. Theo chiều tăng của điện tích hạt nhân.
B. Các nguyên tố có cùng số lớp electron trong nguyên tử được xếp thành 1 hàng.
C. Các nguyên tố có cùng số electron hoá trị trong nguyên tử được xếp thành 1 cột.
D. Cả A, B, C.
Chọn đáp án đúng nhất.
5. Tìm câu **sai** trong các câu sau đây :
A. Bảng tuần hoàn gồm có các ô nguyên tố, các chu kỳ và các nhóm.
B. Chu kỳ là dãy các nguyên tố mà nguyên tử của chúng có cùng số lớp electron, được sắp xếp theo chiều điện tích hạt nhân tăng dần.
C. Bảng tuần hoàn có 7 chu kỳ. Số thứ tự của chu kỳ bằng số phân lớp electron trong nguyên tử.
D. Bảng tuần hoàn có 8 nhóm A và 8 nhóm B.
6. Hãy cho biết nguyên tắc sắp xếp các nguyên tố trong bảng tuần hoàn các nguyên tố hoá học.
7. a) Nhóm nguyên tố là gì ?
b) Bảng tuần hoàn các nguyên tố có bao nhiêu cột ?
c) Bảng tuần hoàn có bao nhiêu nhóm A ?
d) Bảng tuần hoàn có bao nhiêu nhóm B ? Các nhóm B gồm bao nhiêu cột ?
e) Những nhóm nào chứa nguyên tố s ? Những nhóm nào chứa nguyên tố p ?
Những nhóm nào chứa nguyên tố d ?
8. Hãy cho biết quan hệ giữa số thứ tự của nhóm A và số electron hoá trị của nguyên tử các nguyên tố trong nhóm.
9. Hãy cho biết số electron thuộc lớp ngoài cùng của nguyên tử các nguyên tố Li, Be, B, C, N, O, F, Ne.

Tư liệu

ĐÔI NÉT VỀ ĐI-MI-TRI I-VA-NO-VÍCH MEN-ĐÊ-LÊ-ÉP VÀ ĐỊNH LUẬT TUẦN HOÀN - BẢNG TUẦN HOÀN CÁC NGUYÊN TỐ HÓA HỌC

Đi-mi-tri- I-va-no-vích Men-đê-lê-ép sinh ngày 27 tháng 1 năm 1834 ở thành phố To-bon (Tobonxk), trong một gia đình có 17 người con, bố là hiệu trưởng Trường Trung học To-bon. Sau khi tốt nghiệp Trường Trung học To-bon, ông vào học tại Trường Đại học Sư phạm Pê-téc-bua và năm 1855, khi tốt nghiệp, ông đã được nhận huy chương vàng. Trong hai năm 1859, 1860 Men-đê-lê-ép làm việc ở Đức. Sau đó, ông trở về nước Nga và được bổ nhiệm là giáo sư của Trường Đại học Kỹ thuật Pê-téc-bua. Hai năm sau, ông được bổ nhiệm là giáo sư của Trường Đại học Tổng hợp Pê-téc-bua. Sau 33 năm nghiên cứu khoa học và giảng dạy, năm 1892 Men-đê-lê-ép được bổ nhiệm làm Giám đốc Khoa học bảo tồn của Trạm Cân đo mẫu. Năm 1893, trạm này đổi thành Viện Nghiên cứu khoa học đo lường mang tên Men-đê-lê-ép.

Kết quả hoạt động sáng tạo vĩ đại nhất của Men-đê-lê-ép là sự phát minh ra định luật tuần hoàn các nguyên tố năm 1869, lúc đó ông mới 35 tuổi. Ngoài ra, ông còn có nhiều công trình khác có giá trị như: các nghiên cứu về trọng lượng riêng của dung dịch nước, dung dịch của rượu - nước và khái niệm về dung dịch. Những công trình nghiên cứu của Men-đê-lê-ép về dung dịch là phần quan trọng của thuyết dung dịch hiện đại.

Cuốn "Cơ sở hoá học" là công trình xuất sắc của Men-đê-lê-ép, trong đó lần đầu tiên toàn bộ hoá học vô cơ được trình bày theo quan điểm của định luật tuần hoàn. Cuốn sách đã được tái bản rất nhiều lần.

Kết hợp một cách chặt chẽ lí thuyết với thực tế, Men-đê-lê-ép luôn luôn quan tâm đến sự phát triển công nghiệp của đất nước Nga.

Bảng tuần hoàn các nguyên tố có ảnh hưởng lớn đến sự phát triển của hoá học. Nó không những là sự phân loại tự nhiên đầu tiên các nguyên tố hoá học, cho biết các nguyên tố có mối liên hệ chặt chẽ và hệ thống, mà còn định hướng cho việc nghiên cứu tiếp tục các nguyên tố mới.

Ngày nay, định luật tuần hoàn vẫn còn là sợi chỉ dẫn đường và là lí thuyết chủ đạo của hoá học. Trên cơ sở đó, trong những năm gần đây các nguyên tố sau urani đã được điều chế nhân tạo và được xếp sau urani trong bảng tuần hoàn. Một trong các nguyên tố đó là nguyên tố 101 đã được điều chế lần đầu tiên năm 1955 và được đặt tên là mendelevi để tỏ lòng kính trọng nhà bác học Nga vĩ đại.

Việc phát minh ra định luật tuần hoàn và bảng tuần hoàn các nguyên tố hoá học có giá trị to lớn không những đối với hoá học, mà cả đối với triết học.

Thuyết cấu tạo nguyên tử ở thế kỉ XX đã soi sáng vào định luật tuần hoàn và bảng tuần hoàn các nguyên tố, tìm ra nhiều điều mới mẻ sâu sắc hơn. Những lời tiên tri của Men-đê-lê-ép "Định luật tuần hoàn sẽ không bị đe doạ phũ phách, mà chí có sự bổ sung và phát triển" đã có những bằng chứng tuyệt vời.

Nhóm Chu kỳ	IA	IIA
1	H Hidro $[He] 1s^1$	
2	Li Liti $[He] 2s^1$	Be Beri $[He] 2s^2$
3	Na Natri $[He] 2s^1$	Mg Magie $[He] 2s^2$
4	K Kali $[Ar] 3d^1$	Ca Cerium $[Ar] 3d^2$
5	Rb Rubidium $[Ar] 3d^1$	Sc Scandium $[Ar] 3d^2$
6	Cs Xesi $[Ar] 3d^1$	Ti Titan $[Ar] 3d^2$
7	Fr Francium $[Ar] 3d^1$	Sc Actini $[Ar] 3d^2$

BẢNG TUẦN HOÀN CÁC NGUYÊN TỐ HÓA HỌC

III A	IV A	V A	VIA	VII A	VIIIA
				[H]	$[He] 1s^2$
5 10,81 B 2,04 Bo	6 12,01 C 2,55 Cacbon	7 14,007 N 3,04 Nitro	8 15,999 O 3,44 Oxi	9 18,998 F 3,98 Fluor	10 20,19 Neon
13 26,98 Al 1,61 Nhôm	14 28,09 Si 1,90 Silic	15 30,97 P 2,19 Photpho	16 32,06 S 2,58 Lưu huỳnh	17 35,46 Cl 3,16 Clor	18 39,95 Ar 1,31 Argon
3 4,8-21,12,34 [He] 2s ² p ³	4 5,2-29,29 [He] 2s ² p ³	5 6,7-29,29 [He] 2s ² p ³	6 7,8-29,29 [He] 2s ² p ³	7 8,9-29,29 [He] 2s ² p ³	8 9,1-29,29 [He] 2s ² p ³
3 4-11,14,5 [He] 2s ² p ³	4 5-11,14,5 [He] 2s ² p ³	5 6-11,14,5 [He] 2s ² p ³	6 7-11,14,5 [He] 2s ² p ³	7 8-11,14,5 [He] 2s ² p ³	8 9-11,14,5 [He] 2s ² p ³

Kim loại ← → Phi kim

■ Các nguyên tố s ■ Các nguyên tố p ■ Các nguyên tố d ■ Các nguyên tố f

56 132,91 Cs 0,79 Xesi	57* 138,91 Ba 0,89 Bari	57** 138,91 La 1,1 Lantan	72 170,49 Hf 1,3 Hafni	73 180,95 Ta 1,5 Tantan	74 183,85 W 2,1 Vantenn	75 186,20 Re 1,9 Reomi	76 190,20 Os 2,2 Osimi	77 192,20 Ir 2,20 Irid	78 195,09 Pt 2,28 Platin	79 196,97 Au 2,54 Vàng	80 200,59 Hg 2,74 Thủy ngân	81 204,37 Tl 1,62 Tall	82 207,20 Pb 2,02 Bismul	83 208,90 Bi 2,02 Poloni	84 [209] 210 Te 2,1 Telu	85 [210] 222 Rn 2,2 Radon
58 140,12 Ce 1,12 Xeni	59 140,91 Pr 1,13 Praseodini	60 144,24 Nd 1,14 Neodimi	61 [147] Pm 1,19 Promoti	62 150,35 Sm 1,17 Samari	63 151,96 Eu 1,2 Europi	64 157,25 Gd 1,2 Gadolini	65 158,93 Tb 1,1 Tetbi	66 162,50 Dy 1,2 Didrophi	67 164,93 Ho 1,23 Honmi	68 167,26 Er 1,26 Enbi	69 168,93 Tm 1,25 Tull	70 170,04 Yb 1,27 Ytobi	71 174,97 Lu 1,27 Luteni			
90 232,04 Th 1,3 Thor	91 231,04 Pa 1,5 Protactini	92 238,03 U 1,38 Uranii	93 [207] Np 1,26 Neptuni	94 [244] Pu 1,28 Plutoni	95 [243] Am 1,13 Americani	96 [247] Cm 1,2 Curii	97 [247] Bk 1,3 Beckelli	98 [251] Cf 1,2 Fermi	99 [252] Es 1,3 Einstein	100 [257] Fr 1,3 Falconi	101 [258] Md 1,3 Mendolevii	102 [260] No 1,3 Nobel	103 [260] Lr 1,3 Lorenz			
3 4,8-21,12,34 [He] 2s ² p ³	4 5,2-29,29 [He] 2s ² p ³	5 6,7-29,29 [He] 2s ² p ³	6 7,8-29,29 [He] 2s ² p ³	7 8,9-29,29 [He] 2s ² p ³	8 9,1-29,29 [He] 2s ² p ³	9 10,1-29,29 [He] 2s ² p ³	10 11,1-29,29 [He] 2s ² p ³	11 12,1-29,29 [He] 2s ² p ³	12 13,1-29,29 [He] 2s ² p ³	13 14,1-29,29 [He] 2s ² p ³	14 15,1-29,29 [He] 2s ² p ³	15 16,1-29,29 [He] 2s ² p ³	16 17,1-29,29 [He] 2s ² p ³	17 18,1-29,29 [He] 2s ² p ³		
3 4-11,14,5 [He] 2s ² p ³	4 5-11,14,5 [He] 2s ² p ³	5 6-11,14,5 [He] 2s ² p ³	6 7-11,14,5 [He] 2s ² p ³	7 8-11,14,5 [He] 2s ² p ³	8 9-11,14,5 [He] 2s ² p ³	9 10-11,14,5 [He] 2s ² p ³	10 11-11,14,5 [He] 2s ² p ³	11 12-11,14,5 [He] 2s ² p ³	12 13-11,14,5 [He] 2s ² p ³	13 14-11,14,5 [He] 2s ² p ³	14 15-11,14,5 [He] 2s ² p ³	15 16-11,14,5 [He] 2s ² p ³	16 17-11,14,5 [He] 2s ² p ³	17 18-11,14,5 [He] 2s ² p ³		

(*) Số oxi hóa không ghi dấu là số oxi hóa dương.

13 26,98 Nhóm Kí hiệu hoá học	Nguyên tử khởi trung bình
AI 1,61 Nhóm	Dộ âm điện
Ra 0,8 Radi	Cấu hình electron
Fr 0,7 Frame	Số oxi hóa

37